

Tamás Gáspár Miklós

ÉSZREVÉTELEK A KOMMÜNRŐL

[1956-ban] azon az utolsó [akadémiai] osztályülésen voltak együtt, Lukács is és Fülep is – [...] –, akkor Lukács azt mondta neki, amikor együtt elmentek: „Remélem, hogy megérem még, hogy nekem igazam van” – mondta Lukács, és akkor a Fülep azt mondta: „Neked akkor is igazad van, ha nem éred meg.”¹

A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság születése és bukása óta eltelt kilencven esztendő nem volt elegendő ahhoz, hogy a történetével kapcsolatos legendák szétfoszlatása megkezdődjék. A magát öntudatosan ellenforradalminak nevező Horthy-rendszer természetesen mindent elkövetett a Tanácsköztársaság megrágalmazása érdekében. 1945 és 1948 között a Magyar Kommunista Párt igyekezett megnyugtatni a polgári közvéleményt, hogy nem akar „proletárdiktatúrát”. Az ún. „népi demokrácia” korlátozott többpártrendszert, viszonylagos sajtószabadságot, részleges államosítást, törpebirtokokat létrehozó földosztást, plebejus nacionalizmust ígért és valósított meg. Mindezt az MKP a Nemzeti Parasztpárttal szoros szövetségben vitte véghez, a régóta elmaradt parasztfelradalmat, agrárreformot állította előtérbe, a népi kollégiumokkal és a MADISZ-szal is azt hangsúlyozta, hogy legfontosabb szövetségese a szegényparasztság, az agrárproletariátus és a népi értelmiség. Az akkor még életerős, középkorú tanácsköztársasági veteránokkal (és általában az 1919 megismétlésére gyürkőző „hazai kommunistákkal”) rövid úton elbánt, a

¹ „Megjelent Füst Milán, a fogsorát a kezében lobogtatva”. Timár Árpád és Hegyi Lóránd beszélgetése Zádor Annával 1983-ban. „Zádor Anna, 2”, szerk. Markója Csilla, Bardoly István, Enigma 55 (2008) 142.

helyi „hadikommunista” kísérleteket a polgári pártokkal (a kisgazdákkal és a parasztpárttal) együttműködve leverte. A Szociáldemokrata Párt – múltja, a két világháború közötti defenzív taktikája miatt kényszerűen – nem rehabilitálhatta a Tanácsköztársaságot, amelyet különben is „kommunista ügynek” tekintett, elvégre az MKP-t egy volt helyettes népbiztos (Rákosi) vezette, az MKP legtekintélyesebb ideológusa egy másik volt helyettes népbiztos (Lukács) volt. Azt meg nem merték megkérdezni, hogy hová lett a többi népbiztos. Én most már megmondhatom: kivégeztette őket Sztálin. (Kivéve azokat a keveseket, akik Nyugatra menekültek és ott is maradtak, mint Garbai vagy Böhm, vagy idejében meghaltak Nyugaton, mint Landler, Kunfi, Ágoston, Rónai.)

1945 és 1948 között a polgárság és a parasztság irányában folytatott „szövetségi politika” miatt hallgatott az MKP a Tanácsköztársaságról, „a fordulat éve” után pedig azért nem nagyon erőltette a dolgot, mert a Tanácsköztársaságnak és a Kommunisták Magyarországi Pártjának egykori vezetői mély utálatnak örvendtek a Kremlben. Számos régi kommunista emigráns, aki a nagy tisztogatások után még életben maradt, nem térhetett haza. A kommünrről szóló legfontosabb irodalmi művek szerzői közül Karikás Frigyes megnevezhetetlen volt (kivégezték), Lengyel József szovjet száműzetésben maradt, Sinkó Ervin pedig a „láncos kutya”, Tito Jugoszláviájában élt, nevét – különösen amióta zseniális gúnyiratban leplezte le a Rajk-pört – meg se lehetett említeni. A kommün valahol a „baloldali elhajlások” ideológiai határvidékén terült el, bár pozitív mítosza (a legködösebb általánosságban) olykor fölmerült.

1956 után a Kádár-rendszer bizonyos értelemben „fölkarolta” a Tanácsköztársaságot, egyrészt azért, hogy megkülönböztethesse magát a Rákosi-rezsimtől – bár ellenfelei között voltak 19-esek, mint maga Nagy Imre, Lukács, Szántó, Vas Zoltán –, másrészt pedig 1919 rehabilitálásának volt némi antisztálinista íze, hiszen Sztálin semmisítette meg vagy börtönözte be vagy küldte koncentrációs táborba a magyar forradalmi emigráció elitjének nagy részét, harmadrészt azért mégiscsak valamiféle komcsi dolog volt, ez pedig ellensúlyozta a Kádár-éra penetránsan antiforradalmi politikáját és társadalmi légkörét. (1957-ben még az irodalmi szélsőjobboldalnak a második világháború alatt súlyosan kompromittált alakjait is elkezdték kiadni, megjelentetni; sokukat 1957 és 1960 között, a legsúlyosabb represszió éveiben tüntették ki, jutalmazták fényes díjakkal. 1956

miatt az írók közül többnyire a régi, hű kommunisták ültek. A forradalom polgári részvevőivel, támogatóival sokkal enyhébben bántak.)

A Kádár-korszak antiforradalmi, konzervatív művelődési, szellemi élete nem kedvezett az ultraforradalmi gondolatok följúlásának, a forradalmi hagyományok ápolásának. A Tanácsköztársaság emléke jelen volt, de a vele foglalkozók marginális pozícióban voltak és maradtak. Ebben a szélárnyékban azonban lehetséges volt a magas színvonalú történettudományi munka, elsősorban a dokumentumkiadás. Nagy tekintélyre nem nagyon lehetett evvel szert tenni. Hajdu Tibor kiváló összefoglalását² nem tartják nyilván, pedig a korszak történetírásának kiemelkedő teljesítménye (akárcsak az őszirózsás forradalomról írott monográfiája vagy monumentális Károlyi-életrajza).

Az óvatosság nem volt indokolatlan. Jancsó Miklósnak a forradalomról és az ellenforradalomról, megtorlásról (1848/1867, 1917, 1919, 1945) szóló klasszikus filmjeinek Kádár-ellenes olvasata is lehetséges volt. A Sinkó Ervin nagy 1919-es regénye, az *Optimisták* motívumaira alapozott (betiltott) újbaloldali film (Magyar Dezső: *Agitátorok*) kifejezetten a „forradalom a forradalomban” életveszélyes elemeit tette (volna) nyilvánossá. Tele volt közvetlen Lukács-idézettel a forradalmi napokból, pedig a mű elkészültekor (1969) a filozófus még élt. A szerepeket ellenzéki fiatalok alakították. Nyugaton még tartott – a szovjet tömb sajtója által (máig tartó hatással) mocskolt, pl. „diáklázadásként” lesajnált, elhazudott – forradalmi föllendülés. Ez volt mostanáig az egyetlen pillanat, amelyben a kommün eleven ihletés lehetett. De ez is nagyon korlátozott volt.

Az 1980-as években mondta nekem egyik legjelentékenyebb írónk, hogy Jancsó életműve nem fog fönny maradni a magyar művelődéstörténetben, mert nem magyar. Hogy miért nem magyar? Mert a kommün tragédiája, általában a szocialista forradalom tragédiája áll az életmű középpontjában, ez pedig nem tartozik a *magyar* történelemhez. Kívül áll rajta. Kár Jancsóért, mert tehetséges ember. (Szeretném hangsúlyozni, hogy ez a jelentős, talán nagy magyar író nem volt konzervatív és nem volt nacionalista; éppen ellenkezőleg.) Ez így kissé kínosan hangzik, de az értelmiségi közvélemény ma is így ítél, és 1989 előtt is pontosan ugyan-

² Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Bp.: Kossuth, 1969. Vö. Hajdu Tibor: *Közép-Európa forradalma, 1917–1921*. Bp.: Kossuth, 1989.

így ítelt. Az értelmiség többsége pedig tovább ment még egy lépéssel: megtért a Horthy-korszak ellenforradalmi közhelyeihez.³

A Tanácsköztársasággal kapcsolatos mítoszok közül csak olyanokkal foglalkozom, amelyek a baloldalon is elterjedtek.⁴

³ Sőt, van, hogy túlmegy rajtuk. Trianonért csak az őszirózsás forradalmat volt szokás hibáztatni, de a Tanácsköztársaságot nem. Ám olvassuk a legfontosabb magyarországi jobboldali napilap glosszarovátát: „Nagyszerű nap a mai, kilencven esztendővel ezelőtt ekkor, 1919. augusztus elsején takarodott ki az országból Kun Béla és csöcselék hada. Véget ért a »dicsőságes Tanácsköztársaság«. [A szerzőt nem zavarja, hogy ez a román megszállást jelentette.] Szamuely Tibor, ...a több százszoros gyilkos ott helyben agyonlőtte magát. Lehetett vagy huszonkét éves, a karján még ott volt a Lenintől kapott karóra. A Rákosi-Kádár-rezsim alatt mindkét gonosztevőről [a Rákosi-rendszerben Kun Béla nevét említeni se volt szabad] utcákat, tereket neveztek el, az sem számított, hogy Kun Bélát időközben – valamilyenkor a harmincas években – Sztálin felakasztatta. [A Szovjetunióban nem volt akasztás, Kun pedig valószínűleg lágerban pusztult el, nem végezték ki. Mellesleg: miért szól Kun *ellen*, hogy Sztálin meggyilkoltatta?] Vörös horda... Ennek a szélhámos bandának köszönheti az ország egyebek mellett Trianont, a haza megcsonkítását [a Vörös Hadsereg fegyverrel harcolt a magyar határok védelmében, a trianoni szerződést Horthyék írták alá] és azt a szellemi sivárságot [vö. a szocializált műkincsek múzeumtörténetileg azóta is példaértékű kiállításával], amit ezen a százharminchárom napon át kaptunk a szovjet intellektusból.” (*Magyar Nemzet*, 2009. augusztus 1.)

⁴ Pedig ezeknek a mítoszoknak az oszlatására már nagyon régen történtek érvényes kísérletek. Ezek a kísérletek azonban elhamvadtak, ismeretlenek maradtak. Közülük a legfontosabb talán Kunfi Zsigmondnak a *Der Kampf* (az Ausztriai Szociáldemokrata Munkáspárt magas színvonalú, Bécsben megjelent havi folyóirata) 1928. novemberi számában megjelent lenyűgöző esszéje, „A legyőzöttek”. Kunfi a forradalmak vereségéről szólva néhány olyan tényezőt említ meg, amelyről azóta is töprengenie kellene a forradalmi baloldalnak. (a) A magyarországi munkásmozgalom nem ment át sem a nyugati munkásság demokratikus tapasztalatán – „[a] demokratikus parlamentarizmus szociálpedagógiai hatékonysága abban áll, hogy a saját követeléseket és jelszavakat a szemben álló erők ellenőrzik, hogy a társadalomban ható erőknek mérközniük kell egymással, és ezáltal a demokratikus élet nyújtotta szemléltető oktatásban kifejlődik az érzék: mi lehetséges és mi lehetetlen” – , mint Németországban – , sem pedig a zsarnoki önkényuralom alatt a földalatti harc tapasztalatán – „[a] »megalázottak és megszomorítottak« tízezrei, az a sok ezer, akinek a hozzátartozóit felakasztották, agyonlőtték, Szibériába száműzték, akiknek az emberi méltóságát megtiporták, a hivatásos forradalmárok olyan típusát alakították ki, amely minden bizonnyal a történelem legnagyobb lelki

Ezekben a mítoszokban az a legkülönösebb, hogy a velük élesen szembenálló történelmi tények nyilvánvalóak és köztudomásúak, ez azonban nem gyöngíti a mítoszok erejét.

Az egyik ilyen mítosz az, hogy 1919. március 21-én a kommunisták átvették a hatalmat a haladó polgári pártoktól (ezek akkor már gyakorlatilag nem léteztek, amint ezt az érintettek visszaemlékezéseikben a leghatározottabban leszögezték⁵) és a Magyarországi Szociáldemokrata Párttól. Innentől kezdve kommunista párturalom volt – állítólag. Ebből egy árva szó sem igaz. Garami Ernő kivételével – igaz, ő az MSZDP történelmi vezetője volt – a szociáldemokraták tevékeny részvevői voltak a kommünnek, a népbiztosok többsége és a népbiztosok tanácsának (a Forra-

---

tömegjelenségei közé tartozik... [e]nélkül... [az] előkészítés nélkül *az orosz forradalom egész története* érthetetlen, és a földalatti harc, a terrorizmus, a fegyveres elkelés, a vasfegyelem és a magas fokú áldozatkészség, amelyet az egyéntől követel: ez volt a másik iskola a demokratikus iskola mellett, amelyet 1918 forradalmi tömegei és vezetői kijártak” – mint Oroszországban. (b) Kunfi bebizonyítja, hogy amennyiben a magyarországi forradalmak képesek lettek volna elfogadni a területi veszteséget, amelyet a legyőzött országok (Németország, Ausztria, Oroszország) baloldala kénytelen-kelletlen elfogadott, a vereség nem lett volna olyan iszonyatos. Ámde pl. Ausztriában a közvélemény a viszonylagos demokrácia és viszonylagos sajtószabadság körülményei között hozzászólkhatott, hogy „a történelem nélküli népek”, „a nemzetiségek” legitim függetlenségi és/vagy autonómiakövetelésekkel léphetnek föl, a sovén konszenzus alatt nyögő, elmaradott, analfabéta Magyarországon ez megdöbbenetette még a „fölvilágosult” eliteket is, amelyekben a demokrácia régi hiánya „...azt a képzetet keltette, hogy Magyarország *magyar* ország”... Kunfi szerint még 1918-ban is. (Emlékezetes: a „nem, nem, soha!” jelszót a *Károlyi-kormány* adta ki!) A demokratikus köztársaságot és a Tanácsköztársaságot háborúban (nem polgárháborúban) győzték le, nem a magyar reakció győzött, hanem az antant, jelesen a román királyi hadsereg. A megszállók által engedélyezett reakciós bábkormány (Friedrich, Huszár, majd Horthy) arra kellett, hogy kollaboráljon, majd aláírja a trianoni békét, amire se Károlyi, se Kun Béla nem volt hajlandó, pedig – ld. följebb – ezért is őket okolják máig. A tanulmányt ld. in: Agárdi Péter, szerk., vál., s. a. r.: *Kunfi Zsigmond*, Bp.: Új Mandátum, 2001, 186-195. Először magyarul: Köves Rózsa, Erényi Tibor: *Kunfi Zsigmond életútja*, Bp.: Kossuth, 1974, 350-367.

⁵ Ld. Jászi Oszkár: „Szélgjegyzetek Garami Ernő emlékirataihoz” (*Bécsi Magyar Újság*, 1922. július 22., július 23., július 27., július 29., [Garami válasza: *Jövő*, Bécs, 1922. augusztus 10., augusztus 13., augusztus 14.], Jászi viszontválasza: *Bécsi Magyar Újság*, 1922. augusztus 24.), in: *Jászi Oszkár publicisztikája*, vál., szerk. Litván György, Bp.: Magvető, é. n. [1982], 329-360.

dalmi Kormányzótanácsnak) az elnöke is szociáldemokrata volt, a két párt egyesülése volt az az aktus, amely a proletárdiktatúra, a tanácsuralom bejelentésével volt egyértelmű. A Tanácsköztársaság veresége és az MSZDP újjáalakulása után után számos szociáldemokrata népbiztos és egyéb vezető is kommunista lett (Landler, Pogány, Bokányi, Varga Jenő, Hirossik és sokan mások), de a többiek se tagadták meg a kommünt. A különbségek sok tekintetben megmaradtak – a szociáldemokraták általában helytelenítették a terrort és a szólásszabadság hiányát – , de szó sincs arról, hogy a szociáldemokraták ne vettek volna lelkes részt a szocialista forradalomban, ezt minden dokumentum, jegyzőkönyv kielégítően bizonyítja. Persze ők voltak a kritikusabbak a bukás után, noha a kommunisták belső ellenzéke se maradt el tőlük sokban a bírálóknak nem az iránya, hanem az élessége tekintetében. A marxista baloldal gyászát Kassák megrendítő poémája, a *Máglyák énekelnek* fejezi ki zárt klasszicitással és végérvényesen.

A kommunista párturalom legendája már csak azért is képtelenség, mert a Tanácsköztársaság ideje alatt a kommunista párt először is beolvadt a sokszorta nagyobb MSZDP-be, másrészt az egyesült párt fölolvadt a munkástanácsokban és szakszervezetekben.

Erről azonban bővebben kell szólni, mert ez a munkásmozgalom-történet alapproblémái közé tartozik.

Először is észre kell venni, hogy a „kommunista párt” mint ún. „ideáltípus”, teljes egészében orosz gondolat. A „honvédó”, azaz a proletár internacionalizmust az ismert okokból, kényszerűen és szükségképpen „eláruló” szociáldemokráciából az Októberi Forradalom (mármint az orosz forradalom, 1917) után létrejövő, kis radikális sejtekből és kétségbeesett munkástömegekből összeálló, rögtönzött kommunista pártok, mint a Spartakusbund vagy a KMP, minden üldözés ellenére az elnyomás megszűnésének, a burzsoá állam (a monarchia, a militarizmus stb.) összeomlásának percében keletkeznek, pátoszuk apokaliptikus, pacifista, anarchikus: alapjában csak a vereség után, az 1920-as években válnak igazi bolsevik párttá.

Az orosz bolsevik párt – igen nagy mértékben Vlagyimir Iljics Lenin személyes alkotása vagy „találmánya” – egészen új jelenség a politikatörténetben, szemben a népi elégedetlenséget kezdetben megtestesítő, plebejus és ennyiben *demokratikus*, európai kommunista tömegpártokkal. Azért mint mindennek, ennek is van tipológiai előzménye. Az előzmény

– bár ezt Lenin mindig tagadta, ami Marxnak és a korban domináns németországi munkásmozgalomnak az összeesküvésekkel szembeni, itt nem taglalható ellenszenvének köszönhető – az illuminátusok társasága, a *carbonarik*, majd a Babeuf-féle Egyenlők Összeesküvése utódként létrejött jakobinus-szocialista titkos társaságok és mindenekelőtt Auguste Blanqui *Société des saisons*-ja. A marxisták által sokat csepült nagy forradalmártól származik még a „központi bizottság” kifejezés is. Ezek politikai és forradalmi szervezetek voltak, az ún. egyéni terror csak véletlenszerűen jellemezte őket (bár elvileg nem ellenezték), szemben a másik mintaképpel, ami természetesen a Narodnaja Volja – e párhuzam ellen is évtizedekig tiltakozott a hivatalos szovjet történettudomány, ami abszurdum. A Narodnaja Volja terrorszervezet volt ugyan, de szemben a mai – vele csak nevükben azonos – terrorcsoportoktól eltérően civileket nem ölt, csak az önkényuralom vezetőit, akikért igazán nehéz könnyeket ontani. (A Tre-pov tábornok ellen sikeres merényletet elkövető Vera Zaszulicsot fölmentette az esküdtszék, és a tárgyalótermet megtöltő idealista diákok hurrázva, a vállukon vitték ki az utcára a szabadlábra helyezett foglyot...) Ezeknek a szervezeteknek a közös vonása volt – ami megegyezett a földalatti bolsevik párt jellegzetességeivel – az önkéntes vasfegyelem és titoktartás, a teljes elkötelezettség és áldozatkészség, a végsőkig centralizált, majdnem katonai hierarchia és a rugalmas sejtszervezet kombinációja.

Ugyanakkor az eltérések is jelentősek. Buonarroti, a *carbonarik*, a blanquisták, a narodovolecek hihetetlenül önföláldozó és hősies romboló, fölforgató munkája⁶ a maga egészében a cselekvésre irányult, világnézete a forradalmi *underground* általános, egalitárius „nyers kommunizmusa” volt, célja negatív: a polgári osztályállam megdöntése és a hatalom átnyújtása (kiszolgáltatása) a népnek.

⁶ Mint láttuk, az orosz forradalmárok hősiességét alapvető tényezőnek tekintette Kunfi Zsigmond 1928-ban, de ez igaz a magyarországi szocializmus legnagyobb alakjára, Szabó Ervinre is (sokkal korábban, már a századfordulótól), aki az orosz szociálforradalmárok titkos közép-európai összekötője volt, amint erről részletesen ír Litván György is nagy Szabó Ervin-életrajzában (*Szabó Ervin, a szocializmus moralistája*, Bp.: Századvég, 1993; Szabó helytelenítette volna a könyv címét). Lukács Györgynek az orosz felesége, a radikális Lena Grabenko iránti vonzalmába is belejátszott az orosz terroristákkal, így a híres Borisz Szavinkovval szemben érzett csodálata. (Szavinkov később a bolsevikok ellen harcolt, akik elfogták és kivégeztették.)

A „kommunista párt mint olyan” természetesen más. A kommunista (vagy bolsevik) illegális káderpárt (helyesebben: militánsok pártja) a maga tevékenységének a középpontjába filozófiai/tudományos elméletet állított, és ennek az elméletnek a magas elvontsági szintű művelése vagy „gyakorlása”, „begyakorlása” jelentette a forradalmi tevékenység egyik oldalát. A közösség nemcsak a közös akcióra szerveződött, ami mindig a személyes dinamikának rendeli alá a militánsok életét, hanem személytelenebül: a teljes életüket a forradalomnak áldozó militánsok, „hivatásos forradalmárok” közötti kapcsolat nem a hierarchia, hanem a közös meggyőződés, amely – elvben – tárgya lehetett az elméleti vitáknak, amelyek ezért mindig döntő *politikai* szerepet játszottak a kommunista pártok történetében, egészen a végső bukásig az 1970-es években (ami aztán persze szokás szerint még mintegy másfél évtizedig elhúzódott mint csúf agónia). Az összekötő kapcsolat intellektuális: nem a hierarchia, hanem a közös igazság – és az igazság kiderítésének közös módszertana.

Emiatt a másik kínáló analógia a keresztyén egyház. Igen ám, de a hanyatló tucatliberális papramorgó kiskátéjában ez „vakhitet”, „fanatizmust”, „babonát” jelent. Ha ez helyes beállítás lenne, nem tudnók megmagyarázni az egyház történetében a skizmákat, eretnekségeket, hitvitákat és magát a teológiát. A teológia módszertana különbözik némely ponton a világi tudományokétól (*nem* abban, hogy vannak bizonyítatlan előföltételei, ebben ugyanis megegyezik a világi tudományokkal, hanem a történelem/történetiség kezelésében), de tagadhatatlan, hogy racionális és tudományos. A középponti doktrína háttéréül szolgáló tételek és „narratívák”, azaz világosabban: a relevancia függvényében kiválogatott történelmi elbeszélések igazságának megállapítása, vitatása mint „a jó keresztyén” alapvető kötelessége triviális mindenki számára, aki valaha is eltűnődött a Pál apostoltól Simone Weilig tartó művelődéstörténeti sor értelmén. A bolsevik párt szerkezetileg abban különbözött a keresztyén egyháztól, hogy a forradalmi pártban nem voltak laikusok (világiak, profánok). Kommunistának lenni: ez egyetemes papság volt, mint a korai reformáció idején, de igen szűkkörű és titkos.

A „vallást” (ez már maga merőben helytelen kifejezés) a mosdatlan, vakbuzgó, tudatlan *mob* előítéletének tekintő régimódi pozitivizmus ebben az értelemben nevezi „vallásosnak” a bolsevizmust, ami mind a keresztyénségnek, mind a leninizmusnak a mélységes félreértése. De azért természetesen hatalmas tudásszociológiai különbségek vannak az egyhá-

zias keresztyénség és a leninista bolsevizmus ún. „dogmái” között, és ezek nem kizárólag – vagy akár elsődlegesen – tematikus eltérések.

A lenini párt (és én itt mindig a föld alatti, betiltott, illegális pártra gondolok: *ecclesia pressa*; nem pedig a hatalomra jutott szervezetre) *elvileg* némely kétségbe vonható, sőt: lényegük szerint kritikai célzatú tanokra támaszkodik, amelyek nem pusztán racionálisak (ez a teológiáról is javarészt elmondható), hanem kitüntetett viszonyban vannak a kortárs empiriával; *elvileg* még az elkötelezettség is innen származik. Nem pedig onnan, hogy a proletariátus „kiválasztott nép” lenne vagy bármiféle primordiális kiválósággal (*aretē*) rendelkeznék.

Elvileg lehetséges, hogy a proletariátus „ügye” hamis. Társaslélektani nézőpontból persze kétséges, hogy amikor a hivatásos forradalmár az egész életét „befektette” a mozgalomba, kockáztatta a kínzást és a halált, akkor hajlamos-e kételkedni.

A forradalmi szocializmus története egyébként azt bizonyítja, hogy valószínűtlenül sokan voltak rá képesek az elvárhatóhoz viszonyítva, de ez mégse bizonyult döntőnek soha. Mindenesetre az bizonyos, hogy a frakciók sikere, a vezetők kiválasztása (illetve a rengeteg pártszakadás) soha nem volt független attól, hogy a szervezet belső közvéleménye miként ítélte meg – látszatra vagy valóban – tisztára tudományos kérdéseket, vö. a az imperializmus, monopolkapitalizmus problematikájával a bolsevik párt (és a szintén föld alá szoruló, de bolsevik szervezetet megalkotni nem tudó, nem is akaró nyugati szociáldemokrata baloldal és ultrabaloldal) 1905 és 1923 közötti történetében. Ez a szokványos polgári pártok nézőpontjából képtelenségnek tetszik, de a kommunista párt (itt mindig a föld alatt, illegalitásban működő, ill. szigorú rendszerellenzékben lévő kommunista pártról van szó) nem hasonlít a polgári pártokra. A kommunista párt –Alain Badiou híres kifejezésével élve – „az igazság politikáját” műveli és képviseli. (A konzervatív Leo Strauss ezt „filozófiai politikának” nevezi.) Nem képvisel „érdekeket” és nem „akaratot”, mint a parlamenti pluralizmus világában minden versengő, szervezett erő.

Ezt a legélesebben Lenin és Lukács fejezte ki (ne feledjük, hogy a kommun idején Lukács még nem ismerhette Lenin írásait, kettejük fölismerései párhuzamosak és egyidejűek, nincs szó „hatásról”, „befolyásról” vagy filiációról). A Kommunisták Magyarországi Pártja és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt egyesülésekor fejtette ki Lukács György – a forradalmi napokhoz illő, lapidáris tömörséggel – a pártkérdés lényegét: „A pro-

letariátus egész mozgalmát szemmel láthatólag az választotta el a többi osztály mozgalmától, hogy gyökere, kiindulási pontja mindig kizárólag elméleti volt. [!] Míg a többi osztályok cselekvéseit pillanatnyi érdekcsoportosulások irányították, míg tehát ezek minden átfogó egység nélkül (melyet *egyedül* az elmélet képes megadni) ingadoztak a külső események tömkelegében, addig a proletariátus cselekvése mindenkor egyenes és egyenesen a cél felé vezető volt. Amikor tisztázott elméleti alapokból indult ki, és a külső eseményektől legfeljebb pillanatnyi taktikáját engedte befolyásolni, de sohasem a maga egészében irányítani.”⁷

Lukács röviden érinti az 1914 előtti nyugati (ebbe beleértendő a magyarországi és ausztriai) szociáldemokrácia problematikáját. A proletariátus kénytelen volt a burzsoá állam keretei között politizálni. A tiszta proletárpolitika „...taktiká[já]t éppen a proletariátus osztálymozgalmának erősödése zavarta meg. A proletariátus túlságosan erős lett ahhoz, hogy visszavonuljon a politikai tevékenységtől, melynek pillanatnyi eseményei sok-sok érdekével a legszorosabb összefüggésben állottak. Másfelől azonban nem volt még elég erős ahhoz, hogy a maga érdekeit, a maga akaratát rádiktálhassa a társadalomra. *Ennek a belső ellentmondásnak, ennek a visszasszálás helyzetnek külső szervezeti kifejezése: a párt.*”⁸ (Értsd: a szociáldemokrata – legális vagy féllegális – tömegpárt.)

„A pártban való szervezkedés lényege ennél fogva *az osztályöntudat homályosságán alapszik*. Ez ideologikusan úgy fejeződik ki, hogy a párt állítólag az »összesség«, és nem az egyes osztályok érdekeit védi. [...] Lássuk most már, mit jelentett a cselekvés pártkeretekbe való illeszkedése a proletárosztály számára? Jelentette először is, hogy a cselekvés színhelye, módja és keretei a pártküzdelem színvonalára süllyedtek. Egy olyan színvonalra, melynek lényege a megalkuvást, a bizonytalanságot, az opportunizmust hozta magával. Jelentette továbbá azt, hogy – a párt keretein belül való cselekvés szükségszerű következményeként – a proletárpárt kénytelen volt a kapitalista társadalom formáit elismerni. [...] Így jött létre az a mélyreható visszasszálás szavak és tettek között, amely az utolsó évek [nyugati szociáldemokrata] mozgalmait jellemzi.”⁹

⁷ Lukács György: „Párt és osztály” [1919], in: Lukács György: *Történelem és osztálytudat*, szerk. Vajda Mihály, Bp.: Magvető, é. n. [1971], 49.

⁸ I. m., 51.

⁹ I. m., 52.

„A pártforma... ugyanis a proletármozgalom első cselekvő kilépése a puszta ellenzéki ségből, a merő tagadásból, amelyben a proletármozgalom legelső fázisai [mint pl. az Igazak Szövetsége stb.] szükségképpen szenvedtek. [...] Mindaddig, míg a proletariátusnak nem állott módjában a hatalom magához ragadása által egyszerre széttörni a burzsoá társadalom épületét, és ugyanakkor felépíteni a magáét, addig építő és romboló energiái nem egyesülhettek egy közös cselekvésben. [...] Mihelyt [»a burzsoá állam létfenntartási ereje«] megingott, illetve mihelyt a proletariátus ráeszmélt arra, hogy akarnia kell, komolyan, tettekkel kell akarnia a burzsoá állam szétrombolását – az már romokban is hever. *Az orosz bolsevizmus nagy tette az volt, hogy benne öltött először – a párizsi kommün óta – testet a proletariátusnak ez az öntudata és világtörténelmi önbizalma.* A kommunista párt ennél fogva nem volt többé párt [!] abban az értelemben, ahogyan a vele szemben álló szocialista pártok pártoknak voltak tekinthetők: ellenkezőleg, *a kommunista párt lényege a cselekvés pártformáival való gyökeres szakítás.* [...] Mind az első, mind a befejező fázis [a munkásmozgalom történetében]: *tiszta proletárcselekvés, szakítás a pártformába szorított cselekvés minden nemével.* [...] Ez] a befejező fázisban [1917/1919] annyit jelent, hogy *a proletármozgalom túlnőtt már a pártkereteken.* Hogy a termelési viszonyok úgy alakultak már, hogy a proletariátusnak módjában áll minden hatalmat magához ragadni.”¹⁰

Marx már „avant la lettre” pontosan írta le a szociáldemokrácia dilemmáját:

„A burzsoázia helyesen látta meg, hogy az összes fegyverek, amelyeket a feudalizmus ellen ő kovácsolt, őellene fordították élüket, hogy az összes művelődési eszközök, amelyeket létrehozott, fellázadtak az ő saját civilizációja ellen, hogy az összes istenek, amelyeket teremtett, elpártoltak tőle. Megértette, hogy az összes úgynevezett polgári szabaságok és haladásszervek az ő osztályuralmát támadják és fenyegetik, társadalmi alapjában és politikai csúcsán egyidejűleg, tehát „szocialistákká” lettek. Ebben a fenyegetésben és ebben a támadásban joggal látta a szocializmus titkát, amelynek értelmét és irányzatát helyesebben ítéli meg, mint ahogy az úgynevezett szocializmus önmagát megítélni képes [!], amely ezért nem tudja megérteni, hogy miért zárkózik el előle konokul a burzsoázia..., [ha]

¹⁰ I. m., 53-54.

valamennyi osztály kibékítésére és jólétére irányuló rendszert eszel ki. Amit azonban a burzsoázia nem értett meg, az az a következmény volt, hogy most már a *saját parlamenti rezsimjének*, egyáltalában a *politikai uralmának*, *szocialistaként* szintén az általános elmarasztaló ítélet alá kellett esnie. Amíg a burzsoá osztály uralma nem szerveződött meg teljesen, amíg nem nyerte el tiszta politikai kifejezését, addig a többi osztály ellentéte sem léphetett tisztán előtérbe, s ahol előtérbe lépett, nem vehette azt a veszélyes fordulatot, amely az államhatalom elleni minden harcot a tőke elleni harccá változtat.”¹¹

De mikor érti meg önmagát a szocializmus (azaz az empirikus munkásmozgalommal egyesült elmélet)? Lukács (és Lenin) ezt a *döntés* megjósolhatatlan, levezethetetlen, redukálhatatlan mozzanatára időzíti.

„Meggyőzés itt eleve lehetetlen volt, mert a meggyőzés végső forrása érvekkel nem volt megragadható [!]: a proletariátus egységes és elszánt akarata arra, hogy magához ragadja a hatalmat. Mert minden más jel, mely a viszonyok érettsége vagy éretlensége mellett felhozható, ehhez képest a felületen mozog. Egyedül a proletariátus egységes akarata képes csak szétrombolni a régi társadalmat, és felépíteni az újat. *A viszonyok tehát akkor váltak érettekké a kapitalizmus megsemmisítésére, amikor a proletariátusban öntudatra ébredt ez az elszánt akarat. A proletariátus egységét és vele a proletárdiktatúra lehetőségét maga a proletariátus, kizárólag a proletariátus teremttette meg.*”¹²

¹¹ Karl Marx: *Louis Bonaparte brumaire tizenharmadikája*, IV. MEM 8, Bp. 1962, 143. Innen vezeti le Marx – egy lappal lejjebb – az ellenforradalom elkerülhetetlenségét és jellemzőit: „Azzal tehát, hogy azt, amit azelőtt mint mint »liberálist« ünnevelt, most mint »szocialistát« kárhoztat, a burzsoázia bevallja, hogy saját érdeke követeli, hogy felmentsék őt az *önkormányzás* veszélye alól, hogy az ország nyugalmanak helyreállításához mindenekelőtt az ő burzsoá parlamentjét kell nyugalomba helyezni; hogy a magánburzsoák csak azzal a feltétellel tudják továbbra is kizsákmányolni a többi osztályt, és zavartalanul élvezni a tulajdont, a családot, a vallást és a rendet, ha osztályuk a többi osztály mellett egyenlő politikai jelentéktenségre van kárhoztatva; hogy pénzeszacskóját csak úgy mentheti meg, ha a koronát leütik fejéről, s a kardot, melynek őt védelmeznie kell, egyúttal mint Damoklész-kardot saját feje fölé függesztik.” I. m., 144. Pontosan ez történt a közép-európai forradalmak – így a Magyarországi Tanácsköztársaság – veresége után.

¹² Lukács György: „Párt és osztály”, i. m., 55-56.

Evvel a szuverén, minden kontextust, viszonyítást, stratégiai „szituálást” elvető döntéssel a proletariátus – amely végre önmaga – elveti a maga addigi politikai szervezetét is.

„Minden proletár osztályhelyzeténél fogva ortodox marxista” – írja le Lukács a sültbolondnak tetsző forradalmi mondatot.¹³ Ezen azt érti, hogy a proletár, ha meghozta az „egzisztenciális döntést”, akkor eltűnik a polgári társadalom lényegéből fakadó „hamis tudat”: a döntés következménye az igazság (ezt nevezi Lukács „marxizmusnak”). A polgári társadalommal szemben ellenzékben lévő szocialista párt a polgári társadalomra való intencionális vonatkozásában elkerülhetetlenül a „hamis tudat” foglya maga is, ezért az igazság pillanatában el kell tűnnie.

Íme itt van az egész lukácsi passzus, magyarázattal:

„Minden proletár osztályhelyzeténél fogva ortodox marxista. Amire az elmélet embereit nehéz gondolati munka vezet rá, az a proletárnak osztályhelyzeténél fogva adva van – feltéve, hogy ráeszmél a maga igazi osztályhelyzetére és ennek minden következményére. Amit a kommunizmus elmélete hirdetett, hogy itt van már ideje annak, hogy a proletariátus magához ragadja a hatalmat, az elmélet maradt mindaddig, amíg öntudatra nem jutott magában a proletariátusban. Ez történt meg [1919.] március 21-én [a proletárdiktatúra kikiáltásakor]. *Ezzel pedig megszűnt mind a szociáldemokrácia, mind a kommunista párt létjogosultsága.* [...A kommunisták számára] nem volt áldozat párt mivoltukról lemondani, mert egész létezésük a régi pártformák tagadásán épült fel. Azáltal, hogy megtagadták a maguk pártformáját, létrehozták azt az új egységet, amelynek kedvéért pártba tömörültek [volt]: *az egységes proletariátus szervezett diktatúráját.* [...] *A pártok megszűntek – csak egységes proletariátus van: ez ennek az egyesülésnek a döntő elméleti jelentősége.*”¹⁴

Az ilyesmit szokás örült utópiának, messianizmusnak stb. nevezni (maga Lukács később, számtalan önbírálatának némelyikében „messianisztikus szektásságnak”), de tény, hogy a pártok megszűntek, a pártforma megszűnt a Tanácsköztársaságban (néha tétova kísérletek történtek a fölélesztésére a hadisikerek előtt: a győzelmekkel ezek mindig elenyésztek – ez a Tanácsköztársaság standard historiográfiájából egyértelműen kiderül).

¹³ I. m., 56.

¹⁴ I. m., 54-57.

A párt eszköz: létra, amelyet a várókra fölhágott, hátra nem tekintő harcos eldob. A proletárdiktatúra formája a munkástanács. A „Minden hatalmat a szovjeteknek!” jelszó a spontánul létrejött formákat rögtönözve megragadó stratégiai jelszóból realitás (és alapelv) lett: ez a forma eddig *minden* proletárforradalomban kialakult, beleértve az 1956-i magyarországi forradalmat és a lengyelországi Szolidaritást (a Solidarność nem szakszervezet volt, hanem önigazgató munkástanácsok hálózata), amelyek a névleges „proletárdiktatúra” ellen jöttek létre.

Ha jobban meggondoljuk, ezek a következtetések csakugyan szükség-szerűek. Önként adódnak „az igazság politikájából”.

Lars T. Lih, Lenin munkásságának mai legalaposabb és legihletettebb historiográfusa két ízben is foglalkozott a *Mi a teendő?*-vel, a lenini pártfölfogás alapvető dokumentumával.¹⁵ Lih meggyőzően bizonyítja, hogy Lenin a szocializmus szemszögéből a legfontosabbnak – és ez indokolja az „ösztönösség”, ökonomizmus (szindikalizmus) stb. elleni évtizedes harcot – azt tartotta, hogy az elmélet igazságáról meg kell győzni a munkásokat. Akár Szabó Ervin, ő is tiltakozott az ellen, hogy a szocializmus „gyomorkérdés”. Mint a reformáció nagy prédikátorai és hitvitázói, Lenin az eszme – az igazság – transzformáló, átalakító erejében bízott. Ezt tekintette a kommunista párt hivatásának, és a helyes elmélet elterjedését annak a jelnek, amely a proletariátus forradalom melletti „egzisztenciális döntésének” időszerűségét, a cselekvés pillanatát rögzíti.

A kommunista párt nem „az igazság letéteményese” a szó banális értelmében, hanem akkor (és attól) kommunista párt, hogy vitákon stb. keresztül eljut a helyes elmélethez, amelynek kontrollja „a harc”. Az elmélet ugyan materialista, de „behatolása a tömegekbe”, az, ahogyan „megragadja a tömegeket”, szintisztán intellektuális. Amikor a proletariátus elsajátítja „az igazságot”, ami nem más és nem több, mint hogy „ráébred” saját osztályhelyzetére (ezt az „ébredést” emeli ki Lih tanulmánya címében, amely a protestáns megújulási mozgalmakra utal), akkor érke-

¹⁵ Lars T. Lih: *Lenin Rediscovered: “What Is To Be Done?” in Context*, Leiden: Brill, 2006, ill. „Lenin and the Great Awakening”, in: Sebastian Budgen, Stathis Kouvelakis, Slavoj Žižek szerk.: *Lenin Reloaded: Toward a Politics of Truth*, Durham NC/London: Duke University Press, 2007, 238-296. (A kötet a mai marxizmus legnagyobb neveit – Badiou, Callinicos, Eagleton, Jameson, Žižek, Bensaïd, Balibar, LaBica, Losurdo, Negri stb. – vonultatja föl.)

zett el a forradalom ideje. Persze van „praestabilita harmonia”, Lukács szavaival: „Minden proletár osztályhelyzeténél fogva ortodox marxista.” A párt „igehirdetése” ugyanakkor nem az „empirikus” munkásosztálynak szól – Badiou kiemeli, hogy a proletariátus meghatározása Marxnál és követőinél negatív és univerzális¹⁶ –, hanem annak az osztálynak, amely nem pusztán megismeri és elfogadja, hanem „megtestesíti” az igazságot.

Bármilyen meglepő, a kommunista forradalom teoretikusainak nemzedéke úgy látta, ahogy Lukács: a munkásmozgalom „gyökere, kiindulási pontja mindig kizárólag elméleti volt”. Ez persze 2009-ben képtelenségnek hangzik. Ámde a gondolat kevésbé abszurd, mint amilyennek első pillantásra látszik. A kelet-európai marxista kultúra eltűnésének körülményei között feledésbe látszik merülni, hogy a szocializmus komolyabb variánsa eltér a jövedelmi-fogyasztói egyenlőség, az osztó igazságosság koncepciójától, amelyet a régi szocializmus a polgárságtól vett át, s hogy ennek az örökségnek a leküzdése volt a középpontjában a munkásmozgalomban érvényesített marxi befolyás körüli küzdelemnek. A reformizmus a mai napig a fogyasztás és az elosztás tekintetében próbálja – egykor a nagyipari munkásság, ma az alsó középosztály javára – módosítani az erőviszonyokat. A közkeletű publicisztika a szocialista vagy kommunista törekvéseket az újraelosztó egalitarizmus és az ezt szolgáló etatizmus/centralizáció/bürokrácia fogalmaival szokta leírni. Ezek a jelenségek léteznek, „szocialistának” és „kommunistának” is szokták volt őket nevezni, ámde tagadhatatlan, hogy a nemzetközi munkásmozgalom marxi komponense éppen ez ellen lépett föl.

Hogy közismert, brutálisan egyszerű szöveget idézzek: „...[H]iba volt az úgynevezett *elosztás* jelentőségét felnagyítani, s erre helyezni a fő hangsúlyt. A fogyasztási eszközök mindenkori elosztása csak következménye a termelési feltételek megoszlásának. A tőkés termelési mód például azon nyugszik, hogy a dologi termelési feltételek tőketulajdon formájában nem dolgozóknak jutnak, míg a tömeg csak a személyi termelési feltételnek, a munkaerőnek a tulajdonosa. Amikor a termelés elemei ily módon oszlanak meg, ebből magától adódik a fogyasztási eszközök mai elosztása. Amikor a dologi termelési feltételek maguknak a munkásoknak a kollek-

¹⁶ Alain Badiou: „One Divides Itself Into Two” (célzás Mao Ce-tung ismert kifejezésére), *Lenin Reloaded*, id. kiad., 16.

tív tulajdonában vannak, ebből épp úgy adódik a fogyasztási eszközöknek a maitól különböző elosztása. A vulgáris szocializmus (s tőle aztán a demokrácia egy része) átvette a polgári közgazdászoktól, hogy az elosztást úgy tekintse és kezelje, mintha az a termelési módtól független volna, tehát a szocializmust úgy ábrázolja, mintha az főleg az elosztás körül forogna.”¹⁷

Az elosztás izolálása – amint ezt pl. a baloldali liberális, kései kantiánus politikai filozófiában láthatjuk – *moralizálja* azokat a kérdéseket, amelyeket a „hamis tudatnak” a Marx szándéka szerinti lebontása után a proletár osztálytudat középpontjában kellene állniuk, eközben pedig a közgazdaságtan *naturalizálja* (azaz történelem fölöttivé teszi) ugyanezeket a kérdéseket.¹⁸

¹⁷ [Karl] Marx: *A gothai program kritikája*, szerk. Kálmán Endre (gazdag szöveggyűjtemény!), h. n. [Bp.]: Kossuth, 1975, 26. Marx ugyanebben a munkájában másutt is fölhívja a figyelmet rá, hogy nem minden szocialisztikus és polgárellenes nézet „igaz”, és számos szocialista programelem a merő látszatra épül. Pl.: „Lassalle halála óta a mi pártunkban az a tudományos meggyőződés tört utat, hogy a *munkabér* nem az, aminek *látszik*, tudniillik a *munka értéke*, illetve *ára*, hanem csak leplezett formája a *munkaerő értékének*, illetve *árának*. Ezzel a munkabér egész eddigi polgári felfogása, valamint az e felfogás ellen irányuló egész eddigi kritika [!] egyszer s mindenkorra összeomlott, és világos lett, hogy a bérmunkásnak csak úgy szabad a saját életéért dolgoznia, azaz *élnie*, ha egy bizonyos ideig ingyen dolgozik a tőkésnek...; hogy az egész tőkés termelési rendszer akörül forog, hogy ezt az ingyen munkát megnövelje a munkaidő meghosszabbításával vagy a munka termelékenységének fokozásával, a munkaerő nagyobb megfeszítésével stb., hogy tehát a bérmunka rendszere a rabszolgaság egyik rendszere, mégpedig olyan rabszolgaságé, amely abban a mértékben, ahogyan a munka társadalmi termelőerői fejlődnek, egyre súlyosabbá válik, függetlenül attól, hogy jobb vagy rosszabb fizetést kap-e a munkás.” I. m., 30-31. Vö. Karl Korsch: „Einleitung zu Karl Marx »Randglossen zum Programm der Deutschen Arbeiterpartei« 1875” [1922], in: Karl Korsch: *Marxismus und Philosophie: Schriften zur Theorie der Arbeiterbewegung 1920–1923*, Karl Korsch Gesamtausgabe, Bd. 3, s. a. r., bev. Michael Buckmiller, Amszterdam: Stichting beheer IISG, 1993, 131-157.

¹⁸ „[...]A] közgazdásznak ez az illúziója, amely a munkafolyamatnak a tőke által való elsajátítását összetéveszti magával a munkafolyamattal, és ezért a munkafolyamat *tárgyi elemeit* egyszerűen tőkévé változtatja, mivel a tőke többek között a munkafolyamat tárgyi elemeivé is változik – ez az illúzió, amely a klasszikus közgazdászoknál csak addig tart, amíg a tőkés termelési folyamatot kizárólag a munkafolyamat szempontjából vizsgálják [...], magának a tőkés termelésnek a természetéből fa-

A marxizmus célja nem „a szociális kérdés megoldása” vagy „a szegénység leküzdése”: ezek a szocializmus elkeseredett ellenségeinek, Marx *bête noire*-jainak, III. Napóleonnak és Bismarcknak a frázisai. „A szociális kérdés megoldása” – azaz igazságosabb elosztás a tőkés rendszer érintetlenül hagyása mellett – csak a legdurvább állami, bürokratikus despotizmussal érhető el ideig-óráig.

Az, amit Lenin (igen pontatlanul) „trade-unionizmusnak” nevezett, azaz a munkásság anyagi és testi érdekeinek a kielégítéséért folytatott „apolitikus” mozgalom (beleértve a munkaidő lerövidítését, a társadalombiztosítás bevezetését vagy kiterjesztését stb.) nem azért ellenfele a kommunista pártnak, mert ez utóbbi nem akar „javítani” a munkásság anyagi helyzetét (dehogynem). Ez – Lenin szerint és a bolsevik forradalom filozófusa, Lukács szerint – azért helytelen, mert téves elméletre támaszkodván, eltéríti a munkásosztályt az igazságtól, evvel megghiúsítja adekvát

---

kad. De nyomban kitűnik, hogy ez nagyon klényelmes módszer annak bizonyítására, hogy a tőkés termelési mód örökkévaló, vagy hogy *a tőke* egyáltalában az emberi termelés *múlthatatlan természeti eleme*. A munka az emberi létezés örökös természeti feltétele. A munkafolyamat nem más, mint maga a munka, alkotó tevékenységének pillanatában szemlélve. A munkafolyamat általános mozzanatai ezért függetlenek minden meghatározott társadalmi fejlődéstől. Munkaeszköz és munkaanyag, melyek egy része már korábbi munka terméke, minden munkafolyamatban, minden időkből és minden körülmények között szerepet játszanak. Ezért ha a *tőke* nevet ragasztom rájuk abban bízva, hogy »semper aliquid haeret«, akkor *bebizonyítottam*, hogy hogy a tőke létezése az emberi termelés örök természeti törvénye, és hogy az a kirgiz, aki az oroszoktól lopott késsel kákát vág, és ebből fonja csónakját, épp annyira tőkés, mint Rothschild úr. [...] Ezen a módon ahelyett, hogy bebizonyítanak a tőke örök természeti szükségszerűségét, ami a céljuk, éppen ellenkezőleg, *tagadják* a szükségszerűségét..., hiszen az az állítás, hogy a tőke nem egyéb, mint munkaanyag és munkaeszköz, vagy hogy a munkafolyamat tárgyi elemei természetüknél fogva tőkék, joggal találja szembe magát azzal a válasszal, hogy ezek szerint tőkére szükség van, de tőkésekre nincs, vagy hogy a tőke nem más, mint a tömegek becsapására kitalált *név*.” Karl Marx: *A közvetlen termelési folyamat eredményei* („*A tőke*” [I.] *kiadatlan hatodik fejezete*), ford. Glavina Zsuzsa, Lissauer Zoltán, utószó: Török Hilda, h. n. [Bp.]: Kossuth, 1988, 69-70. Marx általában törekszik a naturalizálás (fetiszizálás) ideológiai hatásait kiküszöbölni, és mindent újra historizálni. Ennek rendkívül látványos, technikailag virtuóz példája az általános profitráta kiegyenlítődéseről szóló fejezet, ahol Marx megkülönbözteti az árukat *mint árukat* és az árukat *mint tőkék termékeit*. Vö. Karl Marx: *A tőke*, III. 10. fejezet. Bp., 1978, 167-191. (A MEM 25. köt. javított kiadása.)

osztálytudatra való törekvését, s így megakadályozza benne, hogy úrrá legyen életföltételei fölött, azaz elérje a társadalmi emancipációt. A szegénység a kizsákmányolás, ez pedig a tőkeuralom következménye, a tőkétől való függés pedig még a tartós gyarapodás esélyeit is megsemmisíti, ezen fölül ez soha nem lehetséges nemzetközileg. (A munkások közötti konkurenciát a nemzeti munkásosztályok közötti konkurenciává változtatja, vö. imperializmus, szociálimperializmus, világháború). A cél ezzel szemben a proletariátus politikai hatalomátvétele (forradalom), és ezzel távlatilag minden politika (állam) megszüntetése – amint ezt Hannah Arendt élelméjűen (és helytelenítőleg) megfigyelte.

Ámde itt a kommün szelleme – amennyire ez Lukács György műveiből kihüvelyezhető – még magasabrra tör. Ennek megértésekor Lukácsnak egy egyszerre híres és ismeretlen művét („A történelmi materializmus funkcióváltozása”, 1919) vesszük szemügyre.¹⁹

„Mármost ha... a történelmi materializmust önmagára alkalmazzuk – írja Lukács – , milyen eredményre jutunk? Keresnünk kell mindenekelőtt, hogy mik a történelmi materializmus érvényességének társadalmi előfeltételei, éppen úgy, mint ahogy Marx is megvizsgálta a klasszikus nemzetgazdaságtan érvényességének társadalmi és gazdasági előfeltételeit. [...A]zt kell mondanunk, hogy *a történelmi materializmus érvényességének társadalmi előfeltétele a gazdasági élet önállósága*. [...] A történelmi materializmus érvényességének előfeltétele tehát, hogy olyan társadalomra legyen

¹⁹ A mű híres, mert megjelent a *Geschichte und Klassenbewußtsein* c. kötetben (Berlin: Malik-Verlag, 1923), amelynek világtörténelmi jelentősége közismert, ám az eredetileg magyarul írt művet Lukács a német kiadáshoz átdolgozta és kibővítette, ezáltal az esszé nagy mértékben megváltozott. A *Történelem és osztálytudat* 48 év késéssel megjelent, első és mindeddig egyetlen magyar kiadása újra- és visszafordította németből (Kis János munkája, id. kiad., 510-553). Ez a változat ismert világszerte, ebben Lukács az erőszak kérdésére koncentrált. Az eredeti változat a Sinkó Ervin regényéből és memoárjaiból ismert hiperkommunista folyóirat, az *Internationale* I. évf. 8-9. számában (1919. július 13-19.) jelent meg, a 13-19. lapokon. Szerencsére újraközli a Mesterházi Miklós által szerkesztett, sajtó alá rendezett kiváló gyűjtemény (az egyetlen filológiailag kielégítő magyar nyelvű Lukács-kiadás): L. Gy.: *Forradalomban. Cikkek, tanulmányok, 1918-1919*, Bp.: Magvető, é. n. [1987], 167-182. Ezt külföldön nem ismerik, Magyarországon pedig a forradalmi marxizmus iránti érdeklődés zéró pontján jelent meg. A magyar változat élesebb és szélsőségesebb, alighanem fontosabb is.

alkalmazva, amelyben az ideológiai elemek egyrészt látszólag [de valójában nem!] függetlenek a gazdaságiaktól, s amelyben a gazdasági életnek ez a tényleges önállósága megvan. Ezért a történelmi materializmus alkalmazásának klasszikus talaja az árucserén alapuló kapitalista társadalom.”²⁰ Jegyezzük meg, hogy a „gazdaság” önállósága történelmi: nem örök állapot, hanem a kapitalizmus sajátossága.

„A történelmi materializmus, mint mondtuk, a kapitalista társadalom önismerete volt. Amint nem véletlen, hogy a nemzetgazdaságtan mint önálló tudomány a kapitalisztikus társadalomban jött létre [...], úgy nem véletlen, hogy a történelmi materializmus is abban az időben keletkezett és fejlődött ki, amikor az önállóvá vált gazdaságból szinte [...] második természet lett, ...az emberi erőtől, az emberi akarattól, az emberi célkitűzésektől és gondoltaoktól épp olyan független természet, mint amilyen az első természet, a tulajdonképpeni természet.”²¹ Jegyezzük meg, hogy a kapitalizmusban a gazdaság második természetté szilárdul.

Lukács határozottan kijelenti – elsősorban Engelsszel, de azért Marxszal szemben is –, hogy a történelmi materializmus ideológiatana (az eszmék stb. gazdasági meghatározottsága) nem érvényes a kapitalizmus előtti társadalmakra. Itt Lukács (Hegel nyomán) éles különbséget tesz az „objektív szellem” és az „abszolút szellem” között. Az „objektív szellem” alkotásai objektivációk, eldologiasodások, amelyek – bár különváltak az embertől –, „de mégis időhöz, történelmi körülményekhez maradnak kötve”²², az „abszolút szellem” (tudomány, művészet, vallás) nem determinált. Ez fogyatékosága Marx rendszerének, mondja Lukács, de ennek „nagyon fontos, nagyon mélyreható oka van: az ti., hogy a kapitalista társadalomban az abszolút szellem megszűnt reális, hatékony társadalmi tényező lenni, míg a régi korokban ez nem így volt”.²³ A vallásból (abszolút szellem) egyház lett (objektív szellem). A keresztyénség első századában a keresztyénség mint vallás hatott, és hódította meg a világot, a tizenkilencedik században már (csak) mint egyház.²⁴ A vulgáris marxizmus

²⁰ Lukács György: „A történelmi materializmus funkcióváltozása”, *Forradalomban*, id. kiad., 172.

²¹ I. m., 173.

²² I. m., 174.

²³ I. m., 175.

²⁴ Uo.

szerint „...a gazdasági alakulatok az ideologikusakkal szemben örökre [!] elsődlegesek, ...a történelem folyamán mindig a gazdasági átalakulás vezet a társadalmat...”, s ez „helytelennek bizonyult”.²⁵ „Ezzel szemben a bolsevik, az ortodox marxisztikus szemlélet felismerte, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet [...] funkcióváltozással jár. Funkcióváltozással, ami azt jelenti, hogy a nem gazdasági elemek szerepe a társadalom felépítettségében lényegileg megváltozik.”²⁶

És most érkezünk el a lényeghez és a radikális újdonsághoz: „...[M]ennyiben érvényes ma a történelmi materializmus? Erre röviden így felelek: amennyiben még benne vagyunk a régi társadalomban. [...] *A]mi felépítmény volt a kapitalista társadalomban, az most alappá válik, ami alap volt a kapitalista társadalomban, az most felépítménnyé válik.* [...] A szocializmusra való átmenetnek, a szocializmus építőmunkájának lényege éppen abban foglalható össze, hogy az ideologikus elemek, az emberi eszme, az ember felszabadításának és megváltásának eszméje lesz az építőmunka uralkodó eszméjévé, és a gazdasági élet ennek az eszmének egyszerű eszközévé, egyszerű funkciójává válik.”²⁷

Most hát tisztázható, hogyan kapcsolódik össze a párt kérdése (illetőleg a párt megszűnésének a kérdése a prolatárdiktatúrában), „az igazság politikája”, és az „igazság” (a forradalmárok szemében ez a történelmi materializmus, de ez temporális, historiatilag határolt igazság), amely igazság a párthoz, az államhoz hasonlóan föloldódik a megvalósult kommunizmusban vagy szocializmusban, hiszen a döntő meghatározottsága az ellenkezőjébe fordul, a fölszabadulás (a megváltás!) gondolata determinálja a „gazdaságot”, a „gondolat” (az abszolút szellem, a filozófia) mint praxis megszűnik „igazságnak” lenni, és „élet” lesz belőle. (Lukácsnál máskor „a fetiszisztikus tárgyiségformák” ugyancsak látszattá válnak, de nem a „szocializmusban”, azaz a megváltott, fölszabadított életben, hanem – a totalításban.²⁸)

²⁵ I. m., 178.

²⁶ Uo.

²⁷ I. m., 180-181.

²⁸ Lukács György: „Mi az ortodox marxizmus?” (1919/23), ford. Berényi Gábor, *Történelem és osztálytudat*, id. kiad., 229. De az írás rövidebb, korábbi, forradalmibb, magyar nyelvű változata így végződik: „Az adatok egy része mindig aggályt keltnék fog mutatkozni, és ki tudja azt megállapítani, hogy hány százalék valószí-

A kommün rögtönzött politikai filozófiája mindenesetre komolyan befolyásolta a kommün politikáját. (És most nem a Tanácsköztársaság politikájának triviális oldalára gondolok – erőszak, hivatal, hadviselés, „nyers” újraelosztás, hatalmaskodás, visszaélések, zsarnokság –, ezt már sokan megírták és jól, bár itt se minden triviális... A szakszervezetek által fölállított vörös dandárok és hadosztályok kezdeti akciói méltók az első, a párizsi kommün példájához.)

Nem pusztán álmodozásokról, ábrándokról szólunk itt, bár a Tanácsköztársaságot sajnos egy rossz jellemű, kis kaliberű, őszintétlen politikus vezette, Kun Béla, aki nemcsak nem tudott minderről, hanem alkatilag szembenállt minden, a régi világot radikálisan transzcendáló kísérlettel, és aki a nagyon is szokványos, polgári értelemben volt „vezér”, annak se nagy, bár volt hatalmi érzéke, energiája és az összeomlásig bátorsága. (Fölöttébb emlékeztet Kerenszkijre, még a sírógörccsei és érzelmessége is.) Félreértés ne essék: tudok a Tanácsköztársaság számtalan viszolyogtató aspektusáról, de most nem elsősorban ez a témám, bár ezekről is lesz még röviden szó.

Abban a pillanatban tehát, amikor „a forradalmi elmélet megragadja a tömegeket”, elmélet és gyakorlat egyesül, megváltozik a tőkés társadalomra jellemző determináció iránya (gazdaság → eszme), tehát érvényét veszti nemcsak a szervezeti elv, hanem maga a gondolat, a történelmi materializmus is (megváltó eszme [„abszolút szellem”] → „objektív szellem”, beleértve a gazdaságot), akkor az egész mozgalom (szervezet + filozófia) belezuhan az új, az először valóságos totalitásba (*universalia in re*), és elkezdődik az új élet: *incipit vita nova*. Hogyan lehet elejét venni az új objektivációnak?

Ez megint a forradalmi „ige” és „igehirdetés” intellektuális, fogalmi erejétől és érvényességétől (azaz érvényesíthetőségétől) függ. (Természete-

---

núság mellett szabad »lelkiismeretes« embernek forradalmat csinálni? *De a valóság, a marxi valóság* [!], a történelmi folyamat egysége világosan beszél. Azt mondja, itt a forradalom. És minden ortodox marxista, aki belátta, hogy itt a pillanat a kisajátítók kisajátítására, Fichtével, a klasszikus német filozófia egyik legnagyobbjával fog felelni, ha a vulgáris marxisták ennek ellentmondó »tényeket« sorolnak fel. Azt fogja felelni Fichtével: »Ha ez baj, a tények baja.« (Umso schlimmer für die Tatsachen.)” *Forradalomban*, id. kiad., 141. A *Geschichte und Klassenbewußtsein*-ből (1923) ez már kimaradt.

sen a forradalmi filozófia felől nézve.) Amennyiben a fölszabadítás *csakugyan* megtörténik – a tőkeviszony összetörése, a kizsákmányolás és az osztálytársadalom megszüntetése révén –, annyiban az eldologiasulás visszavételére kerül sor, a külsővé-idegenné vált idő (munkaidő) eltárgyasított szubsztancia visszatér az emberi személy birtokába, s ami dologi volt, személyes lesz. „Wo Es war, soll Ich werden”: valahogy így mondta Freud. Az „ego” kibontása az „id”-ből („én” ← „az”) az analitikus (pszichoanalitikus) technika morális terápiájának és a vele összekapcsolt hermeneutikai önföltárásnak a tartalma.

Igen ám, de a proletárdiktatúrában a dolog lényege szerint ez *nem* történhetik meg, mert a proletárdiktatúrában a hatalomnak a munkásosztály általi megragadása megy végbe. A munkásosztály politikai hatalma, mondani sem kell, nem azonos az osztály nélküli társadalommal és a „megváltó gondolat” apokaliptikus uralmával. Minden politikai hatalom elnyomást jelent, ennek az összes szokásos következményével, függetlenül attól az „iránytól”, „reménytől”, „üdvtervtől”, amely felé állítólag irányul, és függetlenül a „lelkülettől”, amely állítólag áthatja. Az a sokak által részletesen és kielégítően tárgyalt pascali „fogadás”, „Wurf”, amelyen Lukács Györgynek és „messianisztikus szektás” társainak a konverziója (megtérése) alapul, az a *hit*, amely szerint a munkásosztály politikai hatalma (amely elnyomó osztályhatalom még akkor is, ha eltekinünk tőle, hogy a politikai hatalmat a munkásosztály egy töredéke, ún. „élcsapata” gyakorolja a valóságban) elvezet az „idegen munka” elsajátításából következő kizsákmányolás („lényegtől megfosztás”, árufetisizmus, eldologiasulás, elidegenedés → ideológia) és osztálytársadalom fölszámolásához. Ez lehetséges, ez valószínű, erre fogadunk – mondja a bolsevik forradalom, így a magyarországi kommün forradalmi politikafilozófiája.

A probléma az ún. „átmeneti korszak”: azaz a hatalomátvétel zéró pillanata és a fölszabadulás jövőbe helyezett, időpontjában bizonytalan pillanata (amikor elkezdődik a „valódi történelem”) közötti kor, az „előtörténet” utolsó fejezete. Az első forradalmi generáció kommunistái számára – közelebbről – ez a forradalmi erőszak, a forradalmi hadviselés (katonai erőszak), a „belső (politikai) ellenség” (aki/amely nem teljesen azonos az „osztályellenséggel”) leverése, azaz a polgárháború, a polgárháborús erőszak (amely, mint Hobbes óta tudhatjuk – de amit Tacitus is tudott – a legrettenetesebb: ezért is van igazsága a méltán kétes hírű Carl Schmittnek

és Ernst Noltnak, akik a huszadik század első kétharmadát „európai polgárháborúnak” nevezik): ez a korszak középponti problémája.

Elkerülhetetlen volt, hogy ezt a problémát moralizálják²⁹, szemben minden marxi historizmussal, amely ezt egyébként nem tenné lehetővé. En-

²⁹ Lukács – mint említettem, sokak által részletesen értelmezett – morális dilemmáit a bolsevizmus „választása” körül emlékezetből, a leginkább korfestő módon a regényíró foglalja össze: „Mi marxisták természetesen a marxizmus módszereivel állapítjuk meg a nekünk rendelt, vagyis a történelmileg szükséges cselekvést. De hogy én, egyén, ne csak megállapítsam a történelmileg szükségeset, hanem tegyem is, az etika is kell hozzá. És ez az etika konkrét, és azt mondja az egyénnek: nemcsak azért vagy felelős, amit teszel, hanem éppoly mértékben azért is, amit tehetnél és nem teszel, mert nincs semlegesség és nincs pártatlanság, nem lehet kibújni a felelősség alól. A marxizmus módszereivel fel lehet ismerni az adott történelmi helyzetet, ez a megismerés azonban, mint minden megismerés, az etikus emberben cselekedetté kell hogy váljék. [...] Ma, ma az a kérdés, hogy vagy vállalni a bűnök végtelen sorozatát, a felelősséget minden csepp vérért, amit a forradalom érdekében ontani fognak, vagy pedig azért, mert erőszak és vérontás bűn, megtagadni a szolidaritást az eszmével, mely semmiképp másképp, hanem csakis terror és vérontás által valósítható meg, s azt mondani, ti legjobbak, akik öltök és haltok a harcban, melyet a kapitalizmus bestiája elen folytattok, ti, Liebknecht, Luxemburg, ti, orosz vöröskatonák, akiket, ha foglyul estek, élve nyúznak meg a fehér bestiák, én jobb akarok lenni, mint ti, én tiszta akarok lenni minden erőszak bűnétől. Megértettem, hogy mit jelent az evangéliumi szó: jaj a botránkoztatónak, de szükség van botránkoztatásra. Vagy egyszerűen, a spartakista felkelés idején így fogalmaztam meg magamnak a kérdést: akarsz-e vagy nem, de Scheidemannék és Noskéék, a német katonatisztek, a fehérorosz generálisok, az egész cinikus, rabló és gyilkos kapitalizmus cinkosa vagy, ha nem vagy ott azok közt, akiket kínoznak, éheztetnek, ölnek, mert egy világért küzdenek, melyben ne feszíttessék meg minden nap s minden órában embertől az ember. Azt hiszem, most már nem kell mondanom, hogy erre az életre véglegesen megoldottam ezt a kérdést a magam számára azzal, hogy tagja vagyok a Kommunisták Magyarországi Pártjának.” Sinkó Ervin: *Optimisták* (az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején keletkezett regény első magyar nyelvű kiadása: Újvidék: Testvériség—Egység, 1954, 1955), Bp.: Magvető, é. n. [1979], 274-275. Gondolom, fölösleges fölhívnom rá az olvasó figyelmét, hogy „Vértés” (Lukács) itt egyetlen nagy ívű gondolatmenettel eljut a legvégletesebb erkölcsi abszolutizmustól a legszélsőségesebb erkölcsi relativizmusig. Azt, hogy ez az erkölcsi relativizmus mennyire veszedelmes, kielégítően bizonyítja, hogy „Vértés” (Lukács) szerint „a bűnt” akkor szabad vállalni, akkor nem bukás elkövetni, ha a fölszabadulás megtörténik – és azután is vállalta, miután világossá vált, hogy a kizsákmányolás, elnyomás, osztályuralom alóli fölszabadulás

nek az oka a kommunisták számára az első világháború és a szociáldemokrácia „árulása” volt. A probléma „átmoralizálása” azonban nem volt pusztán „moralizálás”. A zimmerwaldi baloldalnak, majd a bolsevikoknak/kommunistáknak meg kellett érteniük és magyarázniuk maguknak azt a lélegzetállító és bénító élményt, amely őket a hadihitelek megszavazásával érte 1914 nyarán.³⁰

enyhén szólva nem történt meg. Ennek következtében Lukács (1) a Nagy Imre-kormány minisztere lett 1956-ban, (2) szembeszállva a rendszerrel, illegálisan Nyugaton publikált egy évtizedig, (3) fönntartásokkal (reform) mindvégig védte ugyan ezt a rendszert, még a legvégén is hajtogatva, miért volt igaza Sztálinnak Trockijjal szemben... Egyébként nem kell azt képzelni, hogy ezek a dilemmákat minden forradalmár átélte. Sinkó Ervinnek az *Optimisták* (a könyv) történetéről szóló híres emlékirata szerint Kun Béla – miután elolvasta az *Optimisták* kéziratát – ezt mondta a szerzőnek Moszkvában, 1935-ben: „Vértés [azaz Lukács György] alakja volt számomra a legmeglepőbb felfedezés – mondta Kun. – Nem is tudtam, hogy a diktatúra kellős közepén, ott a Hungáriában, az én szobámtól két ajtóval odébb egy egész társaság a marxizmusból marxista teológiát csinál, és a teológiai problémákat marxista problémákká alakítja át.” Sinkó: *Egy regény regénye. Moszkvai naplójegyzetek, 1935-37* [1961], Újvidék: Forum Könyvkiadó, é. n. [1985], 141.

³⁰ Erre is Sinkó Ervin a legjobb tanú. Gyermek- és kamaszkorában a németországi szociáldemokrácia volt reménye és büszkesége, mint minden akkori szocialistának. (Lars T. Lih bebizonyítja, hogy Lenin szemében az SPD volt az Írás, az Ószövetség, amelynek a beteljesedését az új bolsevik evangélium és a forradalmi igehirdetés által a kegyelmi pillanatban [kairosz] megindított forradalmi akció hozza majd el.) „Akkor pontosan meg tudtam volna mondani, hogy hány százezer tagja van a német szakszervezeteknek, s hány képviselője került be a Reichstagba a szociáldemokrata pártnak. Minden választáson újabb és újabb fényes győzelem, és mindig az emberiség, mindig a nemzetközi, világot megváltó forradalmi akarat jelszavainak jegyében. Lent Szabadkán minden szót a nagy és pontos jelentésében csálhatatlan ígéretnek értettem. [...] Percig se kételkedtem benne, hogy a hatalmas, diadalról diadalra siető német szociáldemokrata párt képviselői egy emberként fognak ellenszegülni a császári háborús akaratnak. El tudtam képzelni, hogy Karl Kautskyval az élükön kivétel nélkül valamennyien mártírhalált fognak halni, s vérükkel fogják megpecsételni a világ népeinek testvériségét. Minden inkább látszott lehetségesnek, mint az, hogy olyan rémülettel kelljen majd rájuk néz-nem, mint a szomszédunkban lakó asztmatikus kis szatócsra, aki azon a tikkasztó júliusi napon magából kikelve ordított az ablakunk alatt: Éljen a háború! [...] A szememmel láttam, az ujjammal tapinthatam mindanak a csődjét, amiért élni szerettem. [...] A munkásmozgalom az én számomra a háborúig az igazságra, szeretetre és szépségre hivatott emberiség tiltakozása volt az embert pusztító áruvá, né-

Ez a megrendítő – és egyben a huszadik század sorsát eldöntő – morális élmény indította meg azt a radikális gondolkodást, amely (kimondatlanul elfogadva a szociáldemokrácia által megtagadott és kitzasztott forradalmi szindikalizmus jóval korábbi, prófétikusnak bizonyult konklúzióit a polgári politikai masinériába beépülő, a tőkés állam természetét félreismerő, gradualista reformizmusról) kénytelen volt örökre lemondani a proletársocializmus „demokratikus küldetéséről”, vagyis arról a föltevésről, hogy a szervezett munkásságnak kell a fejlesztés-iparosítás-modernizálás, továbbá az egalitárius polgári demokratizmus útjára lökődnie a burzsoáziát, amely különben kiegyeznék az akkor még virulens hűbéri erőkkal, továbbá a militarizmussal és az egyházzal. (Végső soron a bolsevik párt avval helyettesítette a szociáldemokrata stratégiát, hogy *nem a burzsoáziát serkentette a hiánytalan tőkés modernizmus megteremtésére, hanem maga vette át ezt a föladatot, és hajtotta végre példátlan brutalitással – de ne szaladjunk előre.*)

A morális megrázkódtatás komoly marxista magyarázata is megszületett. Ezen nem Rosa Luxemburg híres és ragyogó írásait értem.³¹ Ezek a

---

peket pusztító emberanyaggá degradáló kapitalistikus mechanizmus ellen. S most, mikor a tiltakozásnak lehangosabbnak kellett volna lenni, minden tiltakozás elnémult, és az éneklő menetszázadok, »az emberanyag« gyűlölt fogalmának az ember fölött való diadalát ordították.” Ez az írás először Párizsban jelent meg: „En face du Juge”, ford. Yvonne Pujade, *Europe* 149, 1935. május 15. Magyarul: Sinkó Ervin: „Szemben a bíróval” (előszőr: *Válóság*, 1975/1, majd ugyanebben az évben Kolozsvárt is: Sinkó Ervin: *Don Quijote útjai*, vál., szerk. Bretter György, Kolozsvár/Bukarest: Kriterion, 1975, 144-202), in: Sinkó: *Szemben a bíróval*, szerk. Sükösd Mihály, Bp.: Gondolat, 1977, 54-56.

³¹ Így ír: „A világháború nagy történelmi órája nyilvánvalóan elszánt politikai vezetést, nagyvonalú, átfogó állásfoglalást, jobb tájékoztatást követelt; erre pedig csak a szociáldemokrácia volt hivatott. Ehelyett a munkásosztály parlamenti képvisellete, amelyé akkor a szólás joga volt, szánalmasan, példátlanul csődöt mondott. A szociáldemokrácia – hála vezetőinek – nem hibás politikát, hanem egyáltalán *sem-miféle* politikát sem kezdett, teljesen kirekesztette magát a politikai életből mint saját világszemlélettel rendelkező önálló osztálypárt, az országot kritikátlanul kiszolgáltatta kifelé az imperialista háború rettenetes végzetének, befelé pedig a katonai diktatúrának, s ráadásul még a háborús felelősséget is a vállára vette.” Luxemburg: „A szociáldemokrácia válsága” (1916), in: R. Luxemburg: *Válogatott beszédek és írások*, I, ford. Rózsa István, h. n. [Bp.]: Kossuth, 1958, 183. Vagy: „Proletárok, férfiak és nők ezrei onthatnának véres könnyeket szegyenükben és haragjukban, hogy mindaz, ami nekik olyan drága és szent volt, most az egész világ csúfjává lett.

magyarázatok a marginális ultrabaloldal képviselőinél található meg, akik eleve tudták, hogy a munkásosztály beleleegyedése a polgári politikába – és a tiszta osztálypolitika helyett a hegemoniaküzdelmek középpontba állítása (vö. később Bordiga és Gramsci nézetkülönbségével) – elkerülhetetlenné tette a régi szociáldemokrácia bukását.

A bajorországi és főleg a magyarországi tanácsköztársaság politikai formaképzése – párt helyett munkástanácsok – megmutatta, hogy mi következik a II. Internacionálé „vonalának” elvetéséből. Itt nem a „spontaneitás”, az „ösztönösség” until vitatott álkérdéséről van szó. Ezt már megvilágította Rosa Luxemburg a politikai és gazdasági tömegsztrájk közötti mondvacsinált különbség bírálatával.³²

Ezrek és ezrek égnék a vágytól, hogy kiköszörüljék a csorbát, hogy lemosják a pártról a gyalázatot, hogy ismét emelt fővel és pirulás nélkül viselhessék a szociáldemokrata nevet.” Luxemburg: „A szociáldemokrata kisebbség politikája” (keletkezett 1916-ban, de csak posztumusz jelent meg 1925-ben), in: R. Luxemburg: *Marxizmus, szocializmus, demokrácia*, vál., bev. Vörös Gyula, Bp.: Gondolat, 1983, 445. Itt Rosa Luxemburg, a forradalmi baloldal vezére és tanítómestere semmivel se lát világosabban, mint a szabadkai kamaszfiú, Sinkó Ervin (akkor még: Spitzer Feri). Fölháborodása, csalódása egyértelmű és indokolt, de elemzése aligha kielégítő. Karl Korsch több helyütt is fölvetette, már Rosa Luxemburnak a bernsteini „revizionizmus” elleni harca kapcsán, hogy Rosa a szociáldemokrácia kijelentéseivel vitatkozik, készpénznek veszi a nyilvánosan hirdetett világnézetet, holott Eduard Bernstein csak a szociáldemokrácia valóságos gyakorlatát írta le, és ennek az adekvát elméletét fejtette ki. A szociáldemokrácia – miután a polgári állam keretében, a polgári állam logikáját kényszerűen elfogadva fejtette ki a politikai és a gazdasági egyenlőség megközelítésére irányuló politikáját, a „bázeli harangok” és a vörös retorika ellenére – el kellett hogy fogadja a polgári *nemzetállamot* is, imperializmussal és militarizmussal együtt, amely szorosan összefüggött jóléti célkitűzéseivel. Ehhez képest a vezetők állítólagos gyávasága és rövidlátása másodlagos. *Várni* addig, ameddig a munkásosztály számszerű többségbe jut, a kapitalizmus pedig leküzdí a hűbéri maradványokat: azt jelentette, hogy a „tiszta” kapitalizmus és „polgári demokrácia” létrejöttéig „együtt menni” a kapitalizmussal és a tőkés állammal. Ahhoz Lenin és a bolsevik párt kellett, hogy félretegye a „fejletlenséggel” és az „elmaradottsággal” kapcsolatos aggályokat, és a szocialista forradalommal egyszerre forduljon a hűbériség, a személyi függőség és *evvel együtt* a kapitalizmus ellen. Hogy ez aztán „magasabb fokon újratermelte” ezt az ellentmondást, és az, hogy sok helyen a bolsevizmus maga teremtette meg a modern nemzetállamot (amely *per definitionem* nem kommunista), más lapra tartozik.

³² „Éppen az a csodálatra méltó, éppen az a korszakalkotó ebben a kolosszális kultúrmunkában, amit a modern munkásmozgalom jelent, hogy a dolgozó nép ha-

A magyarországi kommün nem tette meg azokat az „engedményeket”, amelyek az orosz forradalom, Lenin és Trockij esetében kiváltották a nyugati marxisták bírálatát.³³ Luxemburgot követve, ez a bírálat kifogásolta a paraszti kistulajdon megteremtését (földosztással) és a nemzeti önrendelkezés megadását az orosz birodalmi provinciák népeinek, aminek révén az illető országrészek polgársága megteremthette a maga katoná államát. A Magyarországi Tanácsköztársaság ezt nem vitte végbe, kitartott a területi integritás, ill. a forradalom exportja mellett (megteremtette hódítással pl. az ún. „Szlovák Tanácsköztársaságot”, amelynek persze semmiféle önállósága nem volt).

Jellemző, hogy Lukács György már a kommün veresége után a lenini stratégiát tekinti iránymutatónak (kimondatlanul szembeállítva a magyarországi kommün vereséghez vezető politikájával, mintha – másképpen – az orosz bolsevik forradalom nem vallott volna szintén kudarcot). Az opportunisták „[a] proletárforradalom és a polgári forradalom elválasztásból arra következtek, hogy *a proletariátusnak fel kell adnia a maga saját osztálycéljait*. A másik oldalon viszont az ultrabaloldaliak [...] – ugyancsak a polgári forradalom és a proletárforradalom mechanikus elválasztása alapján – arra következtek, hogy *most már a tiszta proletárforradalmak kora jött el*. S ez a beállítottságuk azzal a veszélyes gyakorlati következménnyel járt, hogy nem vették észre, sőt: megvetették és elutasították a felbomlásnak és a felzúdulásnak azokat a mozgalmait, amelyek szükségszerűen jöttek létre az imperializmus korszakában (agrárkérdés, gyarmati kérdés, nemzeti kérdés), s amelyek a *proletárforradalommal való összefüggésükben objektív forradalmi jelentőséggel bírnak*. [...]M]integy légüres térben akarták előkészíteni a »tiszta proletárforradalmat« [...]. *A burzso-*

---

talmas tömegei, a történelemben először, saját tudatukból fakadóan, saját meggyőződésükből és egyben saját belátásuk szerint kovácsolják ki önnön felszabadulásuk fegyvereit.” R. Luxemburg: „A politikai tömegsztrájk és a szakszervezetek” (1910), ford. Petri György, in: Rosa Luxemburg: *A szakszervezetek és a tömegsztrájk*, vál., szerk. Hamburger Mihály, h. n. [Bp.]: Táncsics Könyvkiadó, 1976, 191. (A problémához vö. az egész gyűjteménnyel.)

³³ Ennek egyik legtipikusabb példája Paul Levi előszava Rosa Luxemburnak az orosz októberi forradalmat bíráló írásához (1922), ford. Mislivetz Ferenc, in: *Rosa Luxemburg és az Orosz Forradalom* [így], vál. Magyar György, szerk. Béládi László, Mislivetz Ferenc, Bp.: ELTE, 1983, 41-76.

ázia lemondott forradalmi múltjának örökségéről a proletariátus javára. Immár a proletariátus az egyetlen osztály, amelyik képes következetesen végigvinni a polgári forradalmat.”³⁴

Ebben az írásban – mivel tevékenységét áthelyezte a III. Internacionálé tevékenységének más színtereire – Lukács György voltaképpen megtagadja a Magyarországi Tanácsköztársaság örökségét, amely éppen annak a tagadásában áll, hogy a proletariátusnak a polgárság elmulasztott, elpackázott forradalmát kell beteljesítenie (ebben a Tanácsköztársaság híven követte mestere, Szabó Ervin tanításának lényegét). Annyiban igaza volt Lukácsnak mint jósnak, hogy a Szovjetunió (és a sokkal későbbi „szocialista tábor”) pontosan ezt csinálta: a gyarmati és félgyarmati népek nemzeti fölszabadító mozgalmaira támaszkodva – s ilyen volt 1917-ben az orosz nép is részben – végrehajtotta a tőkés modernizálást, nemzetementést és államalkotást, amivel persze belül maradt a „polgári forradalom” (helyesen itt: a tőkés modernizáció, fölhalmozás, „fejlesztés”) horizontján. Ezúttal a „bolsevizált” Lukács messzebbre megy: „A tanácsrendszer mint államapparátus – ez az állam mint a proletariátus osztályharcának fegyvere. A proletariátus a burzsoázia osztályuralma ellen harcol, az osztály nélküli társadalmat akarja megvalósítani. Az opportunisták [...] felfogása arra következtet ebből, hogy a burzsoázia osztályuralma ellen harcoló proletariátusnak általában mindenféle osztályuralom ellen kell harcolnia, s ily módon saját hatalma sem nyilvánulhat meg osztályelnyomó szervek formájában. Az elképzelés elvontan tekintve utópia...”³⁵, stb. stb.

Ugyanakkor Lukács (akár Paul Levi két évvel korábban, i. h.) itt még fölöttebb őszinte: részletesen és kimerítően idézi Lenin nyilatkozatait arról, hogy a munkásosztály politikai hatalma révén létrehozott rendszer neve *államkapitalizmus*.³⁶

³⁴ Lukács György: *Lenin* [1924], ford. Bence György, szerk. Vajda Mihály, Bp.: Magvető, 1970, 59-60.

³⁵ I. m., 79.

³⁶ I. m., 93. skk. Vö. (itt is Lenint idézi): „Véleményem szerint... egyetlen kommunista sem vitatta, hogy a »szocialista tanácsköztársaság« elnevezés a tanács hatalom elszántságát fejezi ki, hogy megvalósítsa a szocializmushoz vezető átmenetet, és nem jelenti, hogy szocialista jellegűnek ismernénk el az adott gazdasági viszonyokat.” I. m., 87, és í. t.

De itt bennünket nem a Thermidorhoz vezető út érdekel most – s nyilván elkerülhetetlen volt, hogy az OK(b)P és követői rálépjenek erre az útra – , hanem az, hogy miként lehetett és hogyan kellett a magyar kommunistáknak a Tanácsköztársaság örökségét szükségképpen megtagadniuk, s hogyan lehet ebből visszafelé következtetni. Egyrészt természetesen a vereség után nem maradt más, mint Szovjet-Oroszország „realitása”. Másrészt azonban (s épp emiatt) a vereség elemzésekor előtérbe kerültek a („sikeres”) Szovjetunió vonásai; s az oroszországi, a magyarországi és a németországi tapasztalatoknak mint „sikereknek” és „kudarckoknak” az összehasonlításából az következett, hogy az lehetett a kudarc oka, ahol az orosz forradalom és a többi között különbségek mutatkoztak. Ez nyilván csak akkor volna igaz, ha azt lehetne állítani, hogy a Szovjetunióban – *a fogalom normatív értelmében* – létrejött a szocializmus (tehát nem pusztán a munkásosztály és a proletárpárt politikai hatalma, amely típusában végső soron osztályhatalom), amit (*ipse non dixit*) még Lenin se állított soha. (Trockij is többnyire csak ép és eltorzult „munkásállamról” beszél a Szovjetunióval kapcsolatban, nem „szocializmusról”.) Ez nyilván nem a bolsevikok „hibája” – a terv nem sikerülhetett; s aligha meglepő, hogy inkább hatalmon maradtak, mintsem hogy fölköttessék magukat a fehér-gárdistákkal – , de ez a kritérium mindenesetre alkalmatlan az Oroszországon kívüli kommunista kísérletek kommunista szempontú bírálatára.

Így aztán Lukács a későbbiekben védekezik is amiatt – mint a Tanácsköztársaság volt funkcionáriusa – , hogy „...Magyarországon a tanácsdiktatúra idején nem volt kommunista párt...”³⁷, másrészt elméletileg diszk-

³⁷ Lukács György: „Hvosztizmus [ezt a munkásmozgalomban »uszálypolitikának« volt szokás nevezni] és dialektika” (posztumusz, a hagyatékban fennmaradt tanulmány, 1925-1926, ford. Illés László), *Magyar Filozófiai Szemle* XL, 1996/4-5-6, 465 (könyv alakban csak angolul). A *Történelem és osztálytudatot* védelmező írás (amely Rudas László és Abram Gyeborin – és nem „Deborin”, ahogyan a magyar fordításban szerepel! – bírálatára válaszol) tkp. éppen a kommunista párt forradalmi „hiányát” próbálja burkoltan értelmezni. (Megjegyzem, a magyar nyelvű filozófiai irodalomban elterjedt „lukácsi” terminus *technicus*, a „hozzárendelt osztálytudat” – Illés László a terminológiai egység okából átveszi korábbi fordítóktól, nem az ő leleménye – téves. A „zurechnen” kifejezés [Lukács György is utal jogi eredetére] „beszámítást” jelent [„beszámítani” vagy „betudni”], a „beszámított osztálytudat” az a tudat, amelyet a filozófia a munkásosztálynak tulajdonít, „betud” neki, s ez megkülönböztethető az empirikus osztálytudattól, amely színültig lehet burzsoá ideológiával, „hamis tudattal”, amit Lenin „trade-unionizmusnak” nevezett.)

réten támaszkodik is rá. A magyarországi kommunisták – már akiknek voltak egyáltalán specifikus nézeteik, azaz az *Internationale* köre, vagyis Lukács csoportja, a visszaemlékező Sinkó Ervin (és kisebb részt egykorú írásaik) tanúsága szerint – már a proletárdiktatúra idején ambivalensek voltak ezzel kapcsolatban. Egyrészt szerették volna a kommunista párt fölélesztését, hogy a tanács hatalomban szereplő (volt) szociáldemokraták liberális befolyását ellensúlyozzák a vörös terror hiánytalan és irgalmatlan fönntartása érdekében, másrészt éppen ellenkezőleg, azért, hogy a proletárdiktatúra osztályhatalom-aspektusának kiiktatását siettesék, nem bánták az egységes szocialista-kommunista párt soradását, „elhalását”. Az ilyen és ehhez hasonló feszültségek fönntartása nem bizonyult lehetségesnek.³⁸ Az imperialista világháborúval való szembeszegülés, az elnyomás, a kényszer, az erőszak elutasítása, majd végül a hatalom elutasítása, amelyekből egyet se lehet eltávolítani a kommunista fogalmi készletéből – amint arra a Sinkó Ervinnél keményebb gondolkodó Lukács és Trockij hamar rájött – , csak brutális konzekvencialista etikával válhatik összeegyeztethetővé a cselekvés múlhatatlan szükségletével, más szóval „a cél szentesíti az eszközt”, abban a kissé szubtilisabb formában, hogy a más-más cél érdekében elkövetett kényszerítő, szabadságellenes cselekedet minősége akkor se független a célkitűzés nemességétől vagy nemtelenségétől, ha a cél egyébként nem teljesül vagy nem teljesülhet, tehát szándéketikával enyhített következményetikáról van szó, ami súlyosan problematikus.

³⁸ Sinkó Ervin éppen ezért arra az egyszerű következtetésre jutott, hogy az osztály nélküli társadalom regulatív eszméjéből (vagy szerényebben szólva: hipotéziséből) az erőszak maradéktalan elvetése következik, ezért fölhagyott egy időre a harccal, a bécsi emigrációban kilépett a pártból, és ún. „krisztiánus” korszaka műveiben a radikális keresztyénséghez közeledett. Vö. Sinkó Ervin: *Az út. Naplók 1916-1939*, szerk. József Farkas, Illés László, jegyzetek, bibliográfia: Bosnyák István, Bp.: Akadémiai Kiadó, 1990. A „Szemben a bíróval”, mint ismeretes, többek között a fasiszmus hatására, „mégis”, „csakazértis” visszatér a forradalmi erőszak igenléséhez az 1930-as évek közepén, hogy aztán a szerző szakítson a sztálinizmussal (mint az *Egy regény regénye*, id. kiad., ill. a Rajk-pör ellen írott, Magyarországon máig ismeretlen könyve tanúsítja: Sinkó: *Akik nem tudják, mi fán terem a szemérem*, Zágráb: Glas rada, 1949) – majd csatlakozzék Titóhoz. Lukácsot nem szabad Sinkó nélkül olvasni. (Az ellenforradalmi terrorról, közelebbről a Sallai-Fürst pörről írott, igen rossz regénye: *Tizennégy nap*, Bp.: Gondolat, 1982.) Sinkó volt az, aki a letartóztatott ellenforradalmároknak Dosztojevszkijt (a Zozsima sztárec-epizódot) és Kierkegaard-t olvasott föl, majd szélnek eresztette őket. Forradalmi emlékiratai halhatatlanok.

Ha a cél teljesül... Sinkó azonban Moszkvában tapasztalhatta, hogy erről szó sincs. Ekkor lépett be a kommunisták számára az a tényező, amelyet Sinkó *Az út*-ban még elutasít: az alternatíva, azaz a fehér ellenforradalom vagy a fasizmus, amely *még rosszabb*, s amelynek az elkerülésére a bolsevik terror igazolható vagy megbocsátható. Ám Sinkó a harmincas évek Moszkvájában persze tapasztalja, hogy a sztálini rendszer egyre jobban hasonlít az ellenfélhez. Tehát még ezek az amúgy is gyöngye érvek is tovább gyöngülnek.

Hogyan lehet a kommunista „megtérés” motivációihoz, indítékaihoz hűségesnek maradni ilyen körülmények között? Nyilván csak a párton kívül, de ez ennek a nemzedéknek többnyire elképzelhetetlen volt, mert a hívók közössége lassan (és érthetően) önértékké kezdett válni a szemükben.³⁹

A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság lehet, hogy a saját – szörnyű – hibái és bűnei miatt is megbukott volna, de ezt nem tudjuk, soha nem fogjuk megtudni, mert a katonai túlerő győzte le. A forradalmi nemzedék pátosza – amely a huszonegyedik század elején különösen csöng – az olvasó esetleges stiláris idegenkedése ellenére is kifejezi a lényegét. Csakugyan kísérletet tettek a kizsákmányoláson alapuló társadalmi rend megdöntésére, és föl kellett fedezniük, hogy semmilyen elképzelhető politikai forma se megfelelő ehhez a célhoz. Sokan világosan látták az ebből származó dilemmákat – Lukács György mindig szerette idézni Razumihint: lehet-e az igazságig keresztülhazudni magunkat? –, és többek között erre (a dilemmák elkerülésére) szolgált volna a történelmi materializmus „funkcióváltása”, azaz megfordítása. Ez a megfordítás (akármit szolt volna hozzá Marx; én azért el tudom képzelni...)

³⁹ „Az újtestamentumban fel van jegyezve egy kérdés, különös kérdés, ha ez ember meggondolja, hogy az újtestamentum Krisztusa teszi fel. A kétkedés hangján kérdi, hogy az idő végén vajon akadni fog-e még csak egy hívő is. Ez azonban a kereszténység problémája; a marxizmusé azonban nem az, hogy lesz-e egy hívő, hanem hogy a remélt, eljövendő, osztály nélküli társadalom az ember *minden* szükségletét kielégítheti majd annyira, hogy ne szenvedjen azalatt, ha majd nem hisz az életnek... a társadalmi léten túlmenő értelmében? Mert ha ez a szenvedés megjelenik, a vallás a legtökéletesebb társadalomban is, ha csak fájdalom alakjában is, aktuálissá válik.” Sinkó: „Szocializmus és vallás” (*Korunk*, Kolozsvár, 1927), in: Sinkó Ervin: *Don Quijote útjai*, szerk. Bretter, id. kiad., 94-95.

ha másról nem is, de arról helyesen számol be, amit Lukács a munkásmozgalom *elméleti* eredetének nevez, ma pedig Alain Badiou és mások „az igazság politikájának”. „Az igazság politikája”, a filozófiai politika nem „a valóság figyelmen kívül hagyása”, hanem – összhangban a legmagasabb filozófiai hagyománnyal – stratagéma, hadicsel a valóság ellen.

A kapitalizmusra jellemző személytelen kényszer föloldása, a személyesség visszaállítása egészen hihetetlenül nehéz munka, még a pusztá képzeletet is próbára teszi. Ahhoz, hogy mennyire abszurd elhinni, hogy valaki ilyen állapotban szabadon termeteni képes, álljon itt Ernst Bloch két szép mondata: „Mert ki vagyok én, hogy alkotni tudok? Ilyen sokat érek, vagy ennyire szeretnek?”⁴⁰

A Tanácsköztársaság történelmi perspektívában csak egy dolgot ért el: példát mutatott rá, hogy a hierarchiát föl lehet borítani, s evvel halálra ijesztette az összes uralkodó osztályokat. Emléke alig-alig pislákol, s mégis rettegnek tőle. Van precedens. Megesett, hogy eredetileg össze nem tartozó emberek elkezdtek feszegetni a hatalmat. S ha nem tudták igazán megbontani a hatalmat mint olyant, hát mindenesetre egy időre elvették a gazdagoktól és előkelőktől, és odalökték a szegényeknek. A Forradalmi Kormányzótanács – a háborús katasztrófa kellős közepén – a proli-gyerekek nyaraltatásáról tárgyalt a legnagyobb részletességgel. Meg kellett adni a tiszteletet az iparossegédeknek, inasoknak és tanoncoknak. Ma már nehéz elképzelni, hogy ez milyen mértékben rázta meg a társadalom tartóoszlopait. De vissza lehet következtetni abból a gyűlöletből, amellyel a magyar történelemnek ezt az epizódját – hiszen nem több, 133 nap – a mindenkori hivatalosság üdvözli. Hiszen a Kádár-kor értelmisége is a legjobb esetben finoman leplezett, fönsőbbeséges derűvel emlegette. Órültek, álmodozók, pancserok, pozőrök, messiási hóbortoktól zavart elméjű terroristák, Lenin-fiúk.

Minden kerületi párttitkár pontosan tudta, hogy kommunistának lenni lehetetlen, kommunisták éppoly kevésbé léteznek, mint Szent Adelgunda. Ma már ezt nemcsak ők vélik tudni, hanem úgyszólván mindenki. Ezért olyan nyugtalanító a Tanácsköztársaság, hiszen olyan volt, amilyen, de tagadhatatlanul volt. És ez elviselhetetlen.

⁴⁰ Ernst Bloch: *Az utópia szelleme* [1923], ford. Mesterházi Miklós. Gutenberg Tér. Bp.: Gond, 2007, 274.